

דרושה: שפה חדשה לזמנים חדשים

ד"ר אילון שוורץ ועמיתי שחרית

"אנו מבקשים לשים זרקור על ארבעה מושגי יסוד
או צמדֵי מושגים, המגלמים בעינינו את שלל
האופנים שבאמצעותם נוכל לקדם התקדמות
ויצירת זיקה בין הקהילות השונות. המושגים מס-
מנים מעין מפת דרכים שמתווה גישה לשאלות של
מגוון עמוק ומהווה מצע של הראוי החברתי בכל
נושא ונושא - תרבות כנכס, חומות וגדרות, רשות
הרבים ופרהסיה ואחווה." "

קרן אדמונד דה רוטשילד

הפרוייקט התקיים בתמיכתה של קרן אדמונד דה רוטשילד

באדיבות קרן אדמונד דה רוטשילד, במהלך שנת 2019 פעלה במכון שחרית קבוצה של שמונה עמיתים שהגיעו מה"שבטים" השונים של החברה בישראל - יהודים וערבים; חרדים, דתיים וחילוניים; אשכנזים ומזרחים; השמונה כמובן בעלי הזדהויות פוליטיות שונות בשמאל, במרכז ובימין. שמונת העמיתים פעלו במשך השנה לכינונה של שפה חדשה, ברוח החזון של הנשיא ריבלין. לשם כך נבנתה מתודולוגיה שכללה גם מפגשי עמיתים קבועים שבהם לובנו סוגיות שנוגעות באופן ישיר לעצם המפגש בין הקבוצות השונות בחברה, וגם מפגשים עם תושבים בארבעה מוקדים שונים על סוגיות יומיומיות ו'גשמיות' בהקשרן המקומי. זה היה תהליך ייחודי שאפשר תובנות רבות משמעות בזכות תנועת המלקחיים של חשיבה מ"למעלה" ובו בזמן הקשבה לשטח ש"למטה" וחשיבה על צרכיו.

המסמכים עוסקים בסוגיות רלבנטיות לכולם - חינוך, שכונות מעורבות, איזורים והמרחב הציבורי. אולם, הדבר המשמעותי ביותר בתוך התהליך היה זיהוי ופיתוח של מושגי יסוד שיוצרים שפה ומטאפורות לתובנות שהתגבשו מכל ארבעת המקומות. תחילה בשיחות ובמפגשים עצמם ולאחר מכן בתהליך הכתיבה בו העמיתים שיתפו האחד את השנייה. היה מרגש לראות כיצד מקומות מגוונים כל כך, שבהם יש התמודדות עם סוגיות שהן לכאורה שונות, מתכנסים למסקנות דומות, שמתוכן בנינו לקסיקון.

שפה מכתובה תודעה, כך טוען הבלשן הקוגניטיבי ג'ורג' לייקוף¹. השפה שבאמצעותה אנו בוחרים לתאר את המציאות, גם מכתובה את המציאות. הנשיא ראובן ריבלין הציב אתגר לחברה בישראל - לבנות שותפות חברתית חדשה המבוססת על מפגש בין כל חלקי החברה, בין עולמות משמעות שונים במנעד רחב ומגוון עמוק. השפה שהשתמשנו בה עד כה כבר לא מצליחה לשקף נאמנה את פני המציאות המשתנה, ויש לפיכך צורך לכונן שפה חדשה, להמציא מטאפורות חדשות, שיאפשרו לנו לחשוב ולפעול כחברה מתלכדת.

באדיבות קרן אדמונד דה רוטשילד, במהלך שנת 2019 פעלה במכון שחרית קבוצה של שמונה עמיתים שהגיעו מה"שבטים" השונים של החברה בישראל - יהודים וערבים; חרדים, דתיים וחילוניים; אשכנזים ומזרחים; השמונה כמובן בעלי הזדהויות פוליטיות שונות בשמאל, במרכז ובימין. שמונת העמיתים פעלו במשך השנה לכינון של שפה חדשה, ברוח החזון של הנשיא ריבלין. לשם כך נבנתה מתודולוגיה שכללה גם מפגשי עמיתים קבועים שבהם לובנו סוגיות שנוגעות באופן ישיר לעצם המפגש בין הקבוצות השונות בחברה, וגם מפגשים עם תושבים בארבעה מוקדים שונים על סוגיות יומיומיות ו'גשמיות' בהקשרן המקומי. זה היה תהליך ייחודי שאפשר תובנות רבות משמעות בזכות תנועת המלקחיים של חשיבה מ"למעלה" ובו בזמן הקשבה לשטח ש"למטה" וחשיבה על צרכיו.

המסמכים שנכתבו במשך השנה עוסקים בסוגיות רלבנטיות לכולם - חינוך, שכונות מעורבות, איזורים והמרחב הציבורי. בכל נושא נכתבו שני מסמכים. אך הדבר המשמעותי ביותר בתוך התהליך היה זיהוי ופיתוח של

¹ George Lakoff and Mark Johnson, *The Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.

מושגי יסוד שיוצרים שפה ומטאפורות לתובנות שהתגבשו מכל ארבעת המקומות. תחילה בשיחות ובמפגשים עצמם ולאחר מכן בתהליך הכתיבה בו העמיתים שיתפו האחד את השנייה. היה מרגש לראות כיצד מקומות מגוונים כל כך, שבהם יש התמודדות עם סוגיות שהן לכאורה שונות, מתכנסים למסקנות דומות, שמתוכן בנינו לקסיקון. התהליך והמסמכים שנוצרו בעקבותיו, כל אחד בפני עצמו כמו גם התמונה הרחבה שלהם כמכלול, נשענים על ההתמודדות עם האתגר שמייצר מגוון עמוק - קרי עולמות משמעות שונים - ובניית חיים משותפים בקרב מי שמחזיקים בהנחות יסוד שונות ביחס לקהילה, למרחב הציבורי, למדינה, ובאופן לא מוגזם - גם ביחס לחיים עצמם.

אנו מבקשים לשים זרקור על ארבעה מושגי יסוד שהתגבשו דרך תהליכים אלו, המגלמים בעינינו את שלל האופנים שבאמצעותם נוכל לקדם התקרבות ויצירת זיקה בין הקהילות השונות. המושגים מסמנים מעין מפת דרכים שמתווה גישה לשאלות של מגוון עמוק ומהווה מצע של הראוי החברתי בכל נושא ונושא.

1. תרבות כנכס

המעבר מרב תרבותיות לבין-תרבותיות - החברה בישראל מבורכת בריבוי תרבויות. תרבות אינה תכלין או עניין של טעם וריח. תרבות מעניקה משמעות לחיים של אנשים, קונטקסט שממנו אפשר להבין מי אני ומה מוטל עלי. היא יצירה עתיקה, רב-דורית עשירה, המחזיקה בחוכמת אבות ואמהות וטומנת בחובה מתנות לחברה כולה. כל תרבות נמצאת בתהליכי שינוי, בידועין או שלא בידועין, שינוי הנובע ממפגש בין קהילות ותרבויות שונות, ומהמפגש בין התרבות לבין החיים עצמם בחברה כולה. אפשר לחוש או להעביר ביקורת כלפי תרבויות שונות -- אפשר לבקר את התרבות הליברלית האוטונומית ואת התרבות החרדית הסגורה, אפשר לבקר את התרבות הערבית-המוסלמית והנוצרית, היהודית המזרחית והאש-

כנזית. אבל כשהביקורת מושמעת על התרבות כולה, על מקור הזהות - המשתייכים לאותה תרבות מרגישים מותקפים ומאוימים. לעומת זאת, עמדה של הערכה וס־קרנות, ולא של חשדנות וזלזול, היא צעד ראשון הכרחי ובסיסי לאפשרות לחיים משותפים בעלי ערך.

לעמדה של תרבות כנכס יש השלכות גדולות לשאלות של מדיניות, כמו למשל, תוכנית ליבה במערכת החינוך המד־גישה היכרות עם ריבוי הקולות המרכיבים את החברה בי־שראל; תפיסות שונות ולגיטימיות באשר למרחב הציבורי, גם אם בסופו של דבר עלינו לבנות הסדרים המאפשרים חיים משותפים שמנווטים בזהירות בין התפיסות (ראו בהמשך).

2. חומות וגדרות (ומחיקת גבולות)

בעבור המחשבה הליברלית העכשווית, גבול הוא בעיה. הקטגוריה הזהותית החשובה ביותר בעבור הליברליזם, המוסרית ביותר, היא שכולנו בני אדם. כמו שאומר ג'ון לנון בשירו Imagine, דת ולאום הם גבולות המפרידים בינינו, מגדירים מיהם "אנחנו" ומיהם ה"אחרים" והם מהווים את הבסיס לגזענות, למלחמות ולשנאת חנם. מבחינת מדיניות - ההגיון הזה דורש גבולות כמה שיותר פתוחים, כמה שיותר אינטגרציה חברתית בחינוך, בשכ־נות ובערים, ומרחב ציבורי אוניברסלי באופיו. הגישה של מחיקת גבולות הנמצאת ביסוד הליברליזם העכשווי היא הצד השני של המטבע של גישת החומות הקשיחות המפ־רידות ושומרות על המובחנות והייחודיות של כל קבוצה. למשל, החברה החרדית ההיסטורית, מאז החזון איש, רואה את העולם שמחוץ לחומה כאיום, ועל מנת להגן על המורשת ("תרבות כנכס") התהוותה בקרבה מדיניות של סגירות. אולם, החרדים אינה הקבוצה היחידה שרוצה להתבצר בדל"ת אמותיה. באופן פרדוכסלי, הקבוצה הליברלית פתוחה ומעוניינת לחיות עם כולם - רק אם אותם 'כולם' מקבלים את חוקי המשחק הליברליים. ליב־

רלים בימינו חשים איום זהותי לא פחות מחרדים. באופן מטאפורי, נוכל לזהות בכל קבוצה בישראל נטיות לבידול ולחומות - אצל ערבים כמו אצל דתיים, אצל חרדים כמו אצל חילונים.

כמובן, בסופו של דבר לא ניתן לבנות חומה בלתי חדירה. חומה כזו בוודאי אינה אפשרית בעידן טכנולוגי וגלובלי. בנוסף, היא לרוב בונה יחס עויין כלפי מי שמחוצה לה, ה"אחר" שמחוץ לחומה. אנו מציעים אפשרות שלישית, אפשרות של גדר, שההיגיון של היומיום מזמן. הגדר שומרת על הזהות הפרטקולרית הנחוצה לכולם (גם גישה "אוניברסלית" היא סוג של פרטקולריות). אנשים רוצים להמשיך את המורשת שלהם, להעביר אותה לילדיהם, לחיות בקרבת אנשים ששותפים לעולם הערכי שלהם ולמה שחשוב להם באמת. אך אנשים גם מעוניינים בכך שההפרדה ביננו לא תהיה הרמטית. גם החברה כולה תצא מכך נשכרת. כך שבד בבד עם הזכות והרצון לשמור על הזהות שלי בתוך החצר שלי, אוכל להיות בקשר עם השכן שנמצא מעבר לגדר שלי. השכן אינו "אחר", הוא השכן אני שותף לו בכל מיני ענייני חולין, יש לי יחסים איתו בגן הציבורי, במכולת, בעבודה, ולפעמים באותו בניין. הוא מחזיק בעולמות משמעות שאני לא בהכרח שותף להם, אבל יש בהם כדי לסקרן אותי ולהרחיב את עולמי, בלי לאיים עלי.

זוהי בקשה לתכנון נכון - לא של מחיקת גבולות בקצה האחד או בניית חומות בקצה האחר, לא של ערים חרדיות נפרדות, אלא דווקא שכונות בתוך עיר. נפרד אבל גם ביחד. גם בתי ספר נפרדים וגם חינוך בלתי פורמלי המא־פשר למשל חיבורים בין יהודים וערבים בערים מעורבות. אלו הן סוגיות חשובות בתכנון עירוני ומרחבי שהתייחסות נכונה אליהן תאפשר לשכונות לשמור על אופי תרבותי ייחודי, כאשר בתפר שלהן מתרחשים מפגשים מזדמנים במרחב משותף.

3. רשות הרבים ופרהסיה

במקורות היהודיים, חז"ל מבחינים בין המושגים "רשות הרבים" ו"פרהסיה". רשות הרבים היא מקום שאינו בבעלות של אף אחד ולכן שייכת לכולם. זהו מרחב של חולין שבו מתקיימים הסדרים פונקציונאליים שאינם צובעים את המרחב בצבע מסוים. לפרהסיה, לעומת זאת, יש מעמד סימבולי והצהרתי. מעשים שנעשים בפרהסיה נתפסים כצהרתיים ועקרוניים, לעומת אלו שנעשים ברשות הרבים, אשר במידה מסוימת מתקיימים מתחת לרדאר ההצהרתי. טענתנו, לפיכך, היא כי יש להשתדל ולהפריד בין המרחב הפרגמטי לבין המרחב הסימבולי. כשקונפליקט מסוים מתקיים במרחב הפרהסי, אין הרבה מקום לפשרות. זהו משחק סכום אפס מכיוון שיש לו כוח סימבולי ולכן ההשלכות של מעשים הנעשים במרחב זה גדולים מהעניין עצמו. כשחרדים מבקשים לקיים אירוע נפרד לגברים ולנשים דווקא בכיכר רבין בעיר תל אביב, הם מתעמתים בפרהסיה עם הציבור החילוני - מכיוון שכיכר רבין נתפסת כקודש הקודשים החילוני-תל אביבי במובן הסימבולי. אירועים של הפרדה מתרחשים באין ספור מקומות בישראל, אבל כאשר זה מגיע לכיכר רבין, האירוע מקבל מעמד שונה מאירוע המתרחש, למשל, באשדוד. במרחב הפרגמטי אפשר לצאת מאופציות של "כן" או "לא" הכולאות אותנו במשחק סכום אפס ללא מנעד יצירתי, לאופציות רחבות יותר המותאמות לסביבה, לאנשים, לתרבויות השונות ולמקום.

אין זה אומר שאין לפרהסיה מקום מרכזי וחשוב. להיפך: הפרהסיה היא הרמה הסימבולית של הקולקטיב היש־ראלי. היא נותנת משמעות והיא דורשת נאמנות. אבל מטבע הדברים, בחברה משוסעת, אין פרהסיה שמקובלת על כולם - לא בענייני דת, לא בענייני תרבות ולא בענייני לאום. כעקרון מנחה, יש לכבד את הפרהסיה ככל שניתן, גם אם איננו מזדהים איתה, ולהסית את הקונפליקטים למישור הפרגמטי עד כמה שמתאפשר. יש כמובן חשיבות

לניהול קונפליקטים במרחב הסימבולי והעקרוני. לגיטימי לאתגר את המוסכמות השולטות בחברה ולנהל מאב־קים עקרוניים, כל אחד בכיוון שלו, אך הכרחי להבין את המחירים הציבוריים והחברתיים שמהלך מאתגר כזה טומן בחובו. יש לזכור עוד, כי דיונים מעין אלה מבצרים בדרך כלל את כל אחת מהקבוצות בעמדה לעומתית שאינה מצ־ליחה להכיל את השכן ואת צרכיו. לכן, התובנה המרכזית היא שיש להשאיר את החיים המשותפים של כולנו ברשות הרבים, ולא במסגרת מאבק סימבולי על הפרהסיה. עם השינויים שיתחוללו ברשות הרבים, תבוא גם התקרבות במרחב של הפרהסיה.

זהו מהלך לא פשוט, שכן גם הפוליטיקה הארצית וגם הת־קשורת "מחפשות" כל הזמן דרך למשוך אירוע זה או אחר מרשות הרבים למרחב הסימבולי של הפרהסיה, וגוררות את הקבוצות השונות למאבק סכום-אפס. כך היו, למשל, מלחמות השבת באשדוד לפני כשנתיים.

עם זאת, יש אין ספור דוגמאות להסדרים פרגמטיים של חיים ביחד. חוף נפרד לנשים וגברים (חוף הדתיים) בלב המעוז החילוני של תל אביב מתפקד ללא עוררין שנים רבות. זהו הסדר פונקציונלי שנועד לספק את הטובין של חוף ים לאוכלוסיות שאינן שותפות לתרבות הליברלית, ואשר בלעדיו לא היו מגיעות לחוף. הסדרים של תחבורה ציבורית בצפון בשבת הם דוגמא נוספת. ראוי לציין את ההפעלה של תחבורה ציבורית בשבת בגוש דן בשנה האחרונה, במסגרת יוזמה של רשויות מקומיות, שלא עוררה מאבק ציבורי מכיוון שלא פגעה בסטטוס קוו. המפעילים של התחבורה הציבורית עשו מאמצים גדולים על מנת להשאיר את הסוגיה וההסדר בתוך רשות הרבים, ולא להפוך אותה לעניין שנעשה בפרהסיה (למשל: התחבורה מסובסדת על ידי תורמים פרטיים ובחלקה קואופרטיבית, ובכל מקרה לא מופעלת על ידי הרשות). בנוסף לכל אלו, שיח בין הגורמים השונים, ותחושת שייכות (ראו "אח־

עבור רובנו - האחוה היא המחולל הגדול של עולמנו, בבחינת כל ישראל ערבים זה לזה. כמי שחיים במשפחות, יש לנו נאמנות גדולה מאד לילדינו ולהורינו, הגם שעשויים להתגלע בינינו חילוקי דעות קשים מאד. ללא תחושת האחוה - הדאגה, הקרבה, האינטימיות והאהבה - משפחות היו מתפרקות. יש לנו מחויבות יסודית לקרובים לנו, גם אם אנחנו אנשים שונים מאוד. למעשה, יחסים בין אנשים מנצחים חילוקי דעות ומרככים אותם. כשיש אחוה, ניתן למצוא פתרונות -זמניים, לא עקרוניים ולא הצהרתיים. האחוה הופכת לעיקרון הקבע ששומר אותנו יחד. פתרונות המכבדים את המחלוקות בינינו, מתוך אחריות הדדית, שמים את החיים ביחד מעליהם. רוב ההסכמות החברתיות שלנו הן כאלה.

במרחבים מקומיים בריאים, וגם מאחורי הקלעים הפרטיים, זה קורה כל הזמן. מדיניות צריכה לקחת בחשבון שמשפחה וקהילה הן אבני היסוד של החיים המשותפים. המדיניות צריכה לחבר בינינו לבין האחרים, לא באמצעות עקרונות מופשטים, אלא דרך היכרות, חיים משותפים ואין ספור קשרים. המדיניות צריכה לטפח בקרב הפרט מחויבות למשפחה שלי וגם לשכנים שלי. בחינוך, בתרבות עירונית, בשער הגדר בין קהילה לקהילה - יש דרכים רבות ומגוונות לטפח שכנות טובה ויחסים של שותפות, גם במצב של אי הסכמה רעיונית ואידיאולוגית.

איך להרחיב את מעגל האחוה למעגלים הולכים וגדולים של חברה ומדינה זהו האתגר החינוכי והפוליטי של החברה הדמוקרטית היום, ולא רק בישראל.

וזה" בהמשך) ירחיבו את האפשרות של כולם להתגמש ולבנות הסדרים יצירתיים שמתחשבים בריבוי העולמות. אחרי העימות בעכו בין יהודים וערבים ביום הכיפורים לפני יותר מעשור, נעשו מאמצים גדולים כדי לבנות גשרים והסדרים המקובלים על ידי המנהיגות המקומית תוך גיוס תושבים מקומיים מכלל ההקהילות כדי לשמר את ההסדרים, מהלך שהניב פירות בשטח. בירושלים, חיבורים בין משפחות צעירות דתיות וחילוניות הובילו להפעלת פעילויות משותפות לדתיים וחילוניים בשבתות בפארקים, כדרך לשמר את הציבור החילוני בעיר. תכנון נכון ותחושת ערבות הם הבסיס לניהול מוצלח של רשות הרבים.

4. אחוה

מעל לכל, הטיעון המרכזי שלנו הוא כי שיוויון וחירות אינם יכולים להיות הערכים הבלעדיים לבניית הסדרים משותפים, וזאת משתי סיבות: הראשונה היא שערכים נעלים אלה מתפרשים באופן שונה אצל אנשים שונים בעלי עולמות משמעות שונים. לעיתים הם אף מתנגשים האחד בשני, ומייצרים ויכוחים ומחלוקות. הסיבה השנייה היא ששוויון וחירות אינם מהווים בסיס מספיק טוב להסדרים חברתיים ואף פוליטיים, בשל מופשטותם. רובנו לא בונים את העולם המוסרי שלנו דרך רעיונות מופשטים, אלא דרך התמודדות בחיי היום יום, בעולמנו המורכב. אף אחד מאיתנו לא חי בתוך המערה של אפלטון או זו של רבי שמעון בר יוחאי ולכן אין זה פלא שהעולם לא מתנהל לפי רעיונות מנותקים מהחוויה האנושית המורכבת בהרבה.

במהפכה הצרפתית העקובה מדם היו שלושה עקרונות: חירות, שוויון ו... אחוה. אבל אחוה נתפסה כפרי על היוצא של חירות ושוויון - קרי האחוה היא ביחס לשותפים שלי מבחינה ערכית. כלפי מתנגדי המהפכה לא הייתה שום אחוה, הטרור והגיליוטינה לא איחרו לבוא.